

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАРЦЕНІШКО ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.161.2.09-3 Старицький М.=
821.162.1.09-3 Сенкевич Г.

**ТРИЛОГІЯ «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ» МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО
І РОМАН «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ» ГЕНРІКА СЕНКЕВИЧА:
ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ПОЛЩУК Володимир Трохимович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри української літератури та компаративістики.

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
НАХЛІК Євген Казимирович,
Інститут Івана Франка НАН України, директор;

- кандидат філологічних наук, доцент
ЧЕПЕЛИК Олександра Анатоліївна,
Міжнародна школа україністики НАН України,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «__» березня 2017 р. о ____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4).

Автореферат розіслано «____» лютого 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М. Нога

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Компаративні студії посідають в сучасному українському літературознавстві одне з чільних місць, з плином часу їх вагомість лише поглиблюється. Фенг Чае свого часу стверджував, що процеси глобалізації зробили компаратив невідворотним і навіть вивели на рівень «підсвідомої перспективи», а Стівен Тотосі де Зепетнек в унісон доводив, що за своєю природою компаративістика найбільш відповідає атмосфері нашого часу, адже вона створює поле діалогу на численних рівнях сучасної культури й ментальності; вона є надзвичайно плідною в умовах сучасності, оскільки виступає природним полем зустрічі, взаємин, схрещення чи відштовхування, діалогу чи полілогізації теорії і необмеженої різноманітної літературної практики, якщо вона працює з використанням плідних наукових методик і прагне до синтезації. Про «величезні потенції» цієї науки, її «надзвичайну співзвучність із кардинальними проблемами сучасності» писали також провідні українські компаративісти, зокрема Т. Денисова, Д. Наливайко та ін.

Актуальність дисертації зумовлена сталим інтересом української компаративістики до проблем літературної взаємодії й типологічних зіставлень. Історично склалося так, що взаємини двох сусідніх народів – українців і поляків – були найтривалішими і найконтroversійнішими. З огляду на це дослідження контактів і типологічних зв'язків української та польської літератур, ширше – взаємодії і взаємовпливу двох культур, пошуку оптимальних форм художнього діалогу стало одним із перспективних напрямків наукових студій у вітчизняному літературознавстві останніх десятиліть.

Особливий інтерес викликають літературні процеси в Україні й Польщі у середині XIX століття; саме тоді взаємини двох літератур набувають значного резонансу, контакт культур стає більш складним і багатогранним. Особливої актуальності набуває дослідження історичної белетристики, адже вона є одним із найпотужніших засобів утвердження національної ідентичності, виховання національної самосвідомості. Літературний процес XIX століття в Україні й Польщі – переконливе свідчення цього. Виняткова роль, котру відігравала в той час історична романістика в більшості країн Центрально-Східної Європи (П. Куліш, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, Г. Сенкевич, А. Ірасек, І. Вазов), пов'язана з особливостями розгортання національно-визвольної боротьби. Апелювання до історичної тематики було зумовлене патріотичними інтенціями авторів, а також його (роману) жанровою природою.

В українській і польській історичній белетристиці другої половини XIX – початку XX ст. формується позитивний національний автообраз, ретранслюються провідні засади «національної ідеї», відроджується історична пам'ять, конденсуються важливі для процесу державотворення в колоніальних умовах міфи про звитяги минулого. Історія стає об'єктом ідеологічного маніпулювання, міфологізації, це відбувається не лише за посередництвом історичних праць, а й

завдяки художній літературі. Сказане значною мірою стосується і творчості Генріка Сенкевича та Михайла Старицького. Набутки обох митців є доволі вимовними в контексті типологічного вивчення української та польської літератур XIX ст., оскільки вони були яскравими виразниками настроїв своєї епохи.

Незважаючи на те, що вже декілька поколінь дослідників апелювали до історичних романів М. Старицького й Г. Сенкевича, застосовуючи культурно-історичний, соціологічний та інші методи, проблема творчих взаємозв'язків митців ще не була об'єктом спеціального вивчення, комплексно це питання не вивчалось: воно залишилося лакуною в сучасному українському літературознавстві, тож потребує ґрунтовного системного осмислення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького в рамках колективної теми «Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний, методологічний аспекти» (державний реєстраційний номер 0116U003849). Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол №2 від 17 вересня 2004 року) та на засіданні бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (протокол №4 від 14 грудня 2004 року).

Мета дисертації – комплексно в типологічному й контактено-генетичному аспектах дослідити формально-змістову специфіку роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» і трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький», акцентуючи увагу на ідейно-тематичних, образних, сюжетно-композиційних, жанрово-стильових особливостях творів; визначити своєрідність аналізованих романів, внесок письменників у розвиток польського й українського письменства.

Реалізація мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати суспільно-політичний, культурологічний, релігійний аспекти українсько-польських взаємин у XIX столітті, докладніше зупинитися на з'ясуванні проблеми формування й утвердження стереотипів взаємного сприймання;
- з'ясувати світоглядні засади творчості Г. Сенкевича і М. Старицького;
- виявити спільне й відмінне в проблематиці роману Г. Сенкевича і трилогії М. Старицького, вказати на специфіку авторської історіософії кожного з митців;
- здійснити зіставний аналіз морально-етичних, релігійних, гуманістичних площин романів;
- дослідити жанрово-стильові параметри роману «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича і трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького;
- проаналізувати їхні сюжетно-композиційні особливості;

– схарактеризувати особливості образної системи зазначених творів Г. Сенкевича і М. Старицького.

Об'єктом вивчення є роман «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича і трилогія «Богдан Хмельницький» М. Старицького.

Предмет наукового дослідження – виявлення аналогій і відмінностей у формально-змістових характеристиках роману «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича і трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького.

Методи дослідження. Комплексний характер дослідження передбачає інтеграцію кількох наукових методів. У роботі використано компаративний метод у його генетико-контактних (окреслення літературних впливів) і порівняльно-типологічних (розкриття композиційних, жанрово-стильових особливостей та специфіки образної системи) проєкціях для з'ясування спільного й відмінного в художніх концепціях досліджуваних творів. За допомогою культурно-історичного методу з'ясовано історичні умови формування образу України / українців у польській літературі й образу Польщі / поляків в українській літературі в аналізованому часі, вказано на суспільні реалії, що інспірували появу творів Г. Сенкевича і М. Старицького. Біографічний метод дозволяє з'ясувати схоже й несхоже в житті й творчості польського та українського митців, виявити суголосність їхніх світовідчуттєвих і світоглядних концепцій. Необхідність залучення естетико-філологічного методу визначається темою дисертації, зумовлена потребою проаналізувати стильову специфіку досліджуваних творів.

Теоретико-методологічна основа дисертації – праці провідних українських і зарубіжних науковців у галузі літературної компаративістики (В. Будного, Г. Вервеса, О. Веретюк, Р. Гром'яка, Т. Денисової, А. Діми, Д. Дюришина, В. Жирмунського, М. Ільницького, С. Козака, В. Матвіїшина, П. Михеда, Д. Наливайка, Є. Нахліка, І. Неупокоевої, А. Нямцу, І. Папуші, Р. Радишевського, Г. Сиваченко та ін.), польських сенкевичезнавців (Ю. Кшижановського, К. Вики, Ю. Кляйнера, Т. Буйніцького, Л. Людоровського, А. Вільконя, С. Сандлера, Т. Жабського, Ю. Кіаса), дослідників творчості М. Старицького (М. Комишанченка, Й. Куриленка, Н. Левчик, В. Олійника, В. Поліщука, В. Тищенко, О. Цибаньової), а також студії дослідників історичного роману (Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана, А. Гуляка, М. Ільницького, Г. Ленобля, Б. Мельничука, І. Мотяшова, Л. Новиченка, В. Оскоцького, А. Пауткіна, С. Петрова, М. Сиротюка, І. Скачкова, В. Чумака та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в дослідженні рецепції творчості Г. Сенкевича в українській літературі й літературознавстві, відповідно до чого *вперше* на формально-змістовому рівні здійснено генетичне й типологічне зіставлення історичних романів Г. Сенкевича й М. Старицького. Зокрема докладно проаналізовано чинники, які впливали на формування світогляду українського й польського митців; із застосуванням порівняльного підходу

досліджено специфіку історіософської концепції роману «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича і трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького; системно висвітлено питання про сюжетно-композиційну, жанрову й стильову специфіку аналізованих творів. *Удосконалено* обґрунтування національної самобутності та місця доробку М. Старицького й Г. Сенкевича у відповідних національних літературах. Вивчення вказаної наукової проблеми дозволило з'ясувати спільні ідейно-естетичні принципи, виявити спорідненість творчого задуму митців, близькість формально-художніх пошуків. У дисертації *набули подальшого розвитку* комплексний аналіз проблем українсько-польських взаємин у ХІХ столітті, формування історичних міфів і національних стереотипів взаємного сприймання українців і поляків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання для подальшої розробки проблем українсько-польських літературних взаємин. Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі підготовки й викладання курсів історії української та польської літератур кінця ХІХ – початку ХХ ст., порівняльного літературознавства у вищих навчальних закладах, у загальноосвітніх середніх школах, гімназіях, ліцеях із поглибленим вивченням української мови та літератури. Результати дослідження можна застосувати під час написання навчальних посібників з історії літератури, магістерських, дипломних, курсових робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи оприлюднено на міжнародних конференціях: ІХ Міжнародна наукова конференція молодих учених (Київ, 2007), «Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті» (Луцьк, 2007), Х Міжнародна наукова конференція молодих учених (Київ, 2009), «Українська література в загальноєвропейському контексті» (Ужгород, 2011); всеукраїнських конференціях: «Історична ретроспектива в українській літературі: від давнини до сучасності» (Київ, 2006), «Актуальні проблеми сучасної компаративістики» (Бердянськ, 2007), «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті ХІХ – ХХ століть» (Черкаси, 2010), «Українська народна культура в контексті збереження та розбудови державності» (Черкаси, 2014), «Творчість Михайла Старицького і тенденції розвитку українського письменства 2-ї пол. ХІХ – поч. ХХ століття» (Черкаси, 2015); всеукраїнському науковому семінарі «Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення» (Черкаси, 2010).

Публікації. Концептуальні положення дисертації представлено у 18 одноосібних статтях, 15 із яких опубліковано у фахових виданнях, одна стаття – в іноземному науковому збірнику.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (282 найменування). Загальний обсяг дослідження – 211 сторінок, із них 184 сторінки – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, окреслено основний концептуальний апарат дисертації, сформульовано наукову новизну, теоретико-методологічну базу, теоретичне й практичне значення роботи.

У розділі першому – **«УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ, РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТИ»** – оприявлені теоретико-методологічні засади дисертації. У підрозділі **1.1. «Місія літератури в процесі націєтворення України й Польщі»** схарактеризовані головні віхи націєтворення обох країн, відзначена важлива роль літератури в цьому процесі. На першу половину ХІХ ст. припадає початковий етап національного відродження, яке розгорнулося під впливом ідей романтизму і було пов'язане з поверненням до народу, його культури і звичаїв, усвідомленням українцями й поляками себе як нації з власною історією і традиціями. Для наступного етапу національного відродження Польщі й України (1840 – 1890) характерним є утворення різноманітних культурних та освітніх організацій (читалень, театрів, бібліотек, музеїв, національних домів, шкіл, видавництва). Тезу про виняткову роль літератури в процесі формування української та польської націй підтверджує те, що найбільше для утвердження національної свідомості цих народів прислужилися не державні чи військові діячі, а поети – Т. Шевченко й А. Міцкевич. У другій половині ХІХ ст. духовне життя України й Польщі концентрується навколо проблем національної державності. Література в цей період ідеологізується, позбувається прикмет естетичного герметизму, що був властивий для письменства перших десятиліть ХІХ ст. Політична стадія національного відродження українців і поляків завершилася подіями Першої світової війни – спробами здобути спершу автономію, а в перспективі – незалежну державу (в Україні), здобуттям національної незалежності (в Польщі).

Українська й польська літератури протягом усього ХІХ ст. були серед визначальних факторів збереження й утвердження національної ідентичності, виховання національної свідомості. В Україні історична белетристика існувала в рамках реструктурованої культури бездержавної нації, що позбулася статусу суб'єкта історичного поступу. За таких умов українське письменство перебрало на себе роль політики, педагогіки, релігії, науки тощо, фактично стало єдиним джерелом «національної енергії». Схожі тенденції в цей період були властиві і польській літературі, адже ідея незалежності, єдності нації існувала серед польського народу постійно, охоплювала всі верстви населення й знаходила свій вияв у національно-визвольному русі. Ідею збройної боротьби доповнювала концепція органічної праці – повсякденної наполегливої роботи,

котра підготує поляків до майбутнього незалежного існування через поступове покращення їхнього життя, розвиток національної самосвідомості, економіки, культури, освіти, науки.

Література відіграла об'єднуючу роль, посприяла зростанню національної самосвідомості українців і поляків, підкреслила духовну єдність націй, засвідчила перед Європою тяглість їхнього культурного розвитку й непереможного прагнення до волі. Утвердження української і польської літератур XIX століття й розвиток національної самосвідомості – це ті два процеси, що тривали паралельно.

У підрозділі **1.2. «Формування й утвердження стереотипів (міфів) взаємного сприймання: українці – поляки»** окреслено проблему виникнення й поширення стереотипів взаємного сприймання двох сусідніх народів. Тисячолітній досвід стосунків українців і поляків, бажання утвердити національну ідентичність спричинили появу й функціонування стійких етнічних стереотипів, основу яких становить міф про особливий статус певного народу як носія абсолютного добра і, відповідно, на противагу до цього вербалізуються уявлення про деструктивну, історично безперспективну природу його опонента як носія абсолютного зла.

Українська тематика в польському письменстві з'явилася ще в XVI ст. – в добу пізнього Ренесансу й Бароко. Спочатку зацікавлення Україною реалізувалося через художні описи регіону (С. Кльонович, брати Зиморовичі, С. Шимонович, М. Семп-Шажинівський та ін.). У XIX ст. під впливом романтизму інтерес до України та її історії зростає, що спричинилося до появи «української школи» в польському письменстві. Однією з наріжних тем польського романтичного українофільства була козаччина. У цей період у польській літературі виникає дві основні моделі міфу України – «світла» (позитивна, божественна) й «темна» (негативна, демонічна). Творці першої (Ю.Б. Залеський і М. Чайковський) підкреслювали необхідність плекати братерські стосунки між Польщею й Україною, оскільки це зумовлено історично й лише спільними зусиллями можна протистояти колонізаторському тиску Російської імперії. На противагу до цього в другій половині XIX ст. легітимізується твердження, що української мови немає, це лише діалект; що українська культура – локальний варіант польської культури; а українці – не окремий народ, а етнічна група. У романі «Вогнем і мечем» Г. Сенкевич ретранслює негативну модель міфу про українців як нижчих істот, яким властиві жорстокість, ненависть, мстивість, схильність до зради. Письменник маркує Україну як демонічний простір. Поруч зі стереотипним демонізованим образом українців у трилогії постає позитивний автообраз польського народу. Автор указує на засадничі складові національної системи цінностей, як-то: християнство, сарматизм, боротьба за визволення, визначальна роль громадського обов'язку.

В українському етнокультурному дискурсі також існував амбівалентний стереотип поляка: ворог – брат. Так, у фольклорі поляк постає як споконвічний ворог українців (домінантна модель), представник іншої (чужої, «лядської») віри, на противагу до українців – прихильників

православ'я. У середині XVII ст. в Україні поширюється поняття «лядський дух», що охоплювало низку негативних ментальних прикмет поляків: нещирість, пихатість, зрадливість. У художній літературі в рецепції образу поляків фіксуємо кілька повторюваних мотивів: 1) акцентується увага на несприйнятті поляка як ворога національного й релігійного, а не соціального, хоча лях – це майже завжди «пан», «володар»; 2) поляки постають як внутрішні вороги, а не як представники чужорідного політичного дискурсу, опоненти в громадянській, а не зовнішній війні; 3) за невеликими винятками, не ставляться під сумнів їхня хоробрість і військовий хист.

Упродовж другої половини XIX ст. значного розвитку й популярності набуває історична тематика, яка часто стає рупором боротьби за становлення української й польської державності, а також знаряддям виховання патріотизму, непереможного оптимізму, впевненості у своїх можливостях. Вагомою темою історичної прози стає період Хмельниччини, звернення до якого стимулювало читачів до рефлексій над питаннями про причини втрати державності: руйнація внаслідок власних провин або через непоступливість сусідів. Зрештою поступово в суспільстві (і в літературі) відбувається усвідомлення самотності України й Польщі, унікальності їхнього минулого, традицій та окремішності майбутнього.

Другий розділ дисертації – **«ТРИЛОГІЯ «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ» М. СТАРИЦЬКОГО І РОМАН «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ» Г. СЕНКЕВИЧА: ЗМІСТОВІ АНАЛОГІЇ Й ПЕРЕГУКИ»** – присвячений інтерпретації «ідеологічних» параметрів романів українського й польського белетристів. Всебічна ґрунтовна обізнаність Г. Сенкевича й М. Старицького з традиціями світової культури дає дослідникам об'єктивні підстави виявляти в їхній творчості впливи різних художніх систем, політичних і філософських концепцій. Це відбувалося почасти в режимі свідомого / несвідомого наслідування, почасти – творчого діалогу.

У підрозділі **2.1. – «Світоглядні засади творчості М. Старицького й Г. Сенкевича»** – увага зосереджена на формуванні світогляду письменників, його зумовленості конкретно-історичними умовами часу й обставинами особистого життя. Визначальну роль у духовному становленні М. Старицького й Г. Сенкевича відіграли родинне середовище (традиції патріархального дрібнопомісного дворянства), суспільно-політична й інтелектуальна атмосфера, що їх оточувала, активна участь у громадському житті. У світогляді цих письменників помітні елементи просвітницької парадигми (пропаганда освіти, прагнення свободи, рівності, становлення особистості, руссоїстська теза про первинність добра в людині), модифікованих ними в романах відповідно до власного світогляду й естетики. Творчість українського й польського белетристів постала як результат синтезу двох первнів – загальноєвропейського й національного, дворянського й простонародного, традицій і новаторства. Обидва письменники пройшли складний шлях еволюції політичних поглядів. М. Старицький спочатку тяжів до ідей М. Драгоманова, проте на межі 1870 – 1880-х років відійшов від радикальних політичних ідей, приєднався до

культурницького крила, ідеологію якого визначають як ліберально-демократичну. Важливою гранню світогляду письменника були ідеї слов'янофільства. Г. Сенкевич був одним із представників варшавського позитивізму, йому імпонувала «традиція малих справ», теза про демократизацію суспільного й політичного життя, захист інтересів селянства. Однак у 80 – 90 рр. XIX ст. в польському суспільстві відбувся антипозитивістичний злам: теорія «позитивної праці» поступово відходить у минуле під натиском нових політичних концепцій, зокрема соціалізму й націоналізму. Під впливом історичних обставин Г. Сенкевич зблизився з консервативними колами.

Пошук нових суспільних сил, здатних розв'язати проблеми українського й польського суспільства, поступово привів обох письменників до усвідомлення того, що основою національної єдності є селянство. Визнання важливої ролі селянства в житті нації й держави інспірувало інтерес митців до проблем села, що оприявнюється в опозиції місто / село, у ствердженні облагороджуючого впливу землі, праці. Стрижневим чинником світогляду М. Старицького й Г. Сенкевича є також фактор віри. Письменники зростали й виховувалися в родинях із міцними дворянськими традиціями, були глибоко віруючими людьми. Міра вияву й функціональна семантика проблеми релігійності в історичних творах українського й польського белетристів неоднакова. Найбільш показовою з погляду релігійності є трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький», у наступних романах спостерігається послаблення релігійного чинника у вирішенні ідейно-художніх завдань. У творчості Г. Сенкевича, навпаки, прослідковується поступове зростання ролі релігійного дискурсу в романах і зміщення акцентів у бік морально-етичної семантики, логічним завершенням чого стане поява роману «Quo Vadis». Окреслюючи аспекти, що вказують на суголосність світовідчуттєвих і світоглядних концепцій М. Старицького й Г. Сенкевича, водночас маємо вказати, що вони є носіями різної національної ментальності, що включає в себе специфічну систему поглядів і уявлень, відтворення досвіду попередніх поколінь; вияв національного елементу є наскрізним у їхньому світовідчутті.

У підрозділі 2.2. – **«Специфіка авторської історіософії в трилогії «Богдан Хмельницький» і романі «Вогнем і мечем»** – указано, що «теоретичні» засади історіософії М. Старицького й Г. Сенкевича сформувалися під впливом ідей Просвітництва, Французької революції, романтизму, українського / польського Відродження, позитивізму, засад народно-культурницького напрямку. Обом письменникам близькою була теза про те, що саме нація витворює державу, а не навпаки. З огляду на це зростає роль філософсько-культурного вияву національної ідеї. Саме тому тема України / Польщі, їхньої історичної долі в різні епохи стала ключовою темою всієї творчості письменників. В історіософських поглядах М. Старицького відрефлексовані ідеї, властиві для української історіографії й літератури в цілому: соборності України, місії українського народу, розуміння національного менталітету. Його погляди,

сформовані під впливом ідей М. Драгоманова (позиція української національної автономії) та І. Франка (питання про місце й роль людини, народу в історії, сутності віри та її значення в житті людини), дають підстави говорити не про окремі тези, а про цілісну історіософську систему. Українське суспільство письменник показує як високоморальне, духовне, наголошує на глибоких і міцних національних традиціях суспільного буття, культури, віри. Польська історична думка впродовж XIX ст. постійно зверталася до проблеми занепаду Речі Посполитої, прагнула віднайти шляхи її реставрації. Надзвичайно впливовими як для поляків, так і для українців виявилися історичні праці польських романтиків – представників школи Й. Лелевеля, котрі вважали поляків та українців братніми народами. У той же час романтики апелювали до «ягеллонської ідеї», згідно з якою поляки були цивілізаторами й рятівниками слов'янських народів від східних впливів, а Річ Посполита асоціювалася з «передмур'ям» християнства. Тому відновлення ідеалізованої Речі Посполитої «від моря до моря» постулювалося як невідворотний акт історичної справедливості. Моделюючи образ історичного минулого, Г. Сенкевич спирається на ці ідеї, а також на твори К. Шайнохи й Л. Кубали, які продовжували традиції романтичної історіографії із притаманною їй міфологізацією національного буття.

М. Старицький вибудовує власну художню історіософію навколо розробки цілої низки ідей (окремішності української історії і народу, визначення місця України в загальноісторичному розвитку, місця й ролі людини, народу в історії, сутності віри та її значення в житті людини), натомість у Г. Сенкевича вся книга фактично побудована за принципом макроопозиції Польща / Україна і містить низку вужчих опозицій з акцентуванням позитивності першого їх члена: місто / хутір (урбаністична / сільська); панська / холопська; героїчна / буденна; мужня / боязка; твереза / п'яна тощо. Трилогія Г. Сенкевича сприяла трансформації образу України в польській колективній свідомості. Своєю анархічною силою Україна становить загрозу знищення Польщі, оскільки саме з неї йде смертельна, руйнівна сила. Згодом, у наступних частинах трилогії, таку руйнацію уособлюватимуть Туреччина і Швеція, тому для захисту держави обирається Ярема Вишневецький – і як провісник небесних сил, і як чільний представника Польщі. Разом зі зміною сутності образу України починається також зміщення психічного осердя: не зважаючи на те, що майже вся дія роману відбувається на території України, у центрі розповіді опиняється Польща.

У підрозділі **2.3. – «Особливості інтерпретації морально-етичних, релігійних і гуманістичних аспектів романів»** – дослідницька увага сконцентрована на відповідних аспектах аналізованих романів. Широко заявлена у творах М. Старицького й Г. Сенкевича історіософська функція релігійного чинника. Передусім вона реалізується через фактичну тотожність понять «релігійне» і «національне» для України й Польщі часів Хмельниччини, коли захист батьківської віри прирівнювався до захисту батьківщини («прапором релігійним заступається прапор національний, і під окликами інтересів релігії ведеться боротьба задля інтересів національних»

(М. Грушевський). Проблему оборони православ'я український белетрист ставить у центр українсько-польського протистояння, вважаючи її головною причиною тривалого воєнного конфлікту. Усі чільні персонажі-українці в трилогії М. Старицького – глибоко віруючі люди, які в житті керуються постулатами християнської моралі. Натомість прихильники інших віросповідань зображені майже завжди негативно (виняток – польський король, безіменний ротмістр). Християнська мораль пов'язана з мотивами віри, відданості, вірності, а також релігійної, національної зради, відступництва, ренегатства. На думку Г. Сенкевича, в умовах національного гноблення є лише один спосіб убезпечити себе від моральної деградації й зберегти міцність патріотичних переконань – за прикладом предків покладатися на Бога, у ньому шукати надію та втіху. Польський письменник дієвим засобом об'єднання співвітчизників заради досягнення патріотичної мети й захисту гуманістичних принципів вважав католицизм. Він сповідував ідею перемоги духу над грубою матеріальною силою: якими б могутніми не були держави, що пригноблюють його батьківщину, вони зазнають поразки, якщо Польща збереже дух вільнолюбства й патріотизму, закладений у вірі.

Орієнтація на християнські духовні цінності й національно-державницька складова світоглядів Г. Сенкевича і М. Старицького пояснює гуманістичне розв'язання широкого кола проблем, представлених у творах. І український, і польський письменники трактують війну і пов'язані з нею страждання, смерть, розруху як найбільше зло, війна нищить усе найкраще на світі, натомість примножує ненависть і злобу. Загрозливою бачиться також знеціненість людського життя в цей складний період, передана через натуралістичну оголеність і повсякчасні сцени убивств і катування.

Проблематика третього розділу дисертації – **«ТРИЛОГІЯ «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ» М. СТАРИЦЬКОГО І РОМАН «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ» Г. СЕНКЕВИЧА: ФОРМАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ»** – сконцентована навколо питань поетики. У підрозділі **3.1. – «Жанрово-стильові параметри трилогії «Богдан Хмельницький» і роману «Вогнем і мечем»** – здійснена спроба зіставити вказані твори на жанрово-стильовому рівні. Трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький» і роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» репрезентують різні варіанти інтерпретації тих самих історичних подій (Хмельниччина і занепад Речі Посполитої). Романи обох письменників об'єднує також зосередження уваги на переломних, драматичних моментах спільної історії. В аналізованих творах минуле зображується так, щоб воно промовляло своїм патріотичним змістом до сучасників, активізувало в них одвічне прагнення свободи, стверджувало тяглість національно-патріотичних настроїв і визвольних змагань. Тому неодмінним їх атрибутом є просвітницько-виховна тенденція. Письменників зближує орієнтація не на реконструкцію подій минулого, а на трансформацію історичного змісту в міфологічний задля досягнення «функціональної дієвості» (Г. Грабович). Сакралізація минулого,

протиставлення його профанній сучасності є характерною рисою романтичного історизму. Наявність багатьох анахронізмів в історичних творах двох письменників є свідченням своєрідного потрактування митцями принципу історизму, а не «прогалін» у знанні історії. Ні український, ні польський письменник не надавали поінформованості такого типу вирішального значення, історична конкретика була потрібна їм лише як «сировина», тож ставлення до неї не завжди було уважним та скрупульозним. Найпомітніше тут репрезентоване прагнення письменників передати певні психоемоційні враження від історичних подій, сугестіювати читачам «суспільно-перетворювальний тип мислення і поведінки» (Є. Нахлік).

У творах цих письменників безпосередньо присутні елементи українського та польського історичних лицарських культів, відповідно – сарматизму й козацтва, що експлікують характерні риси лицарських ідеалів двох народів. М. Старицький культивує козацький міф, поєднуючи його з фольклорною традицією. На думку українського письменника, глорифікація козащини сприятиме утвердженню українського національного духу. Г. Сенкевич успадкував сформовану раніше романтичну систему уявлень та способів репрезентації України в художній літературі. З одного боку, вона поставала як мальовничий край, сповнений знаками минулого, заселений видатними особистостями, справжніми героями; з іншого – в його романі подається демонізований, малопривабливий образ українців як стихійної, кровожерної маси. Козацтво в романі польського белетриста є втіленням зла, сліпою, ірраціональною силою, що прагне зруйнувати Річ Посполиту. У творенні образу доби в обох романах привертає увагу вибіркове, фрагментарне висвітлення історичних подій. Оскільки йшлося про узагальнену картину певної епохи, автор був вільний у доборі фактів. Вибір письменниками тих або інших подій, зафіксованих в історичних документах (почасти це стосується й репрезентації образів історичних діячів), здійснювався з огляду на ідеологічні інтенції, що диктували розуміння історичної прози як белетризованої пропаганди, популярної аргументації національних візій у минулому.

Г. Сенкевич і М. Старицький орієнтувалися на традиції європейських романістів, перш за все визнаних майстрів історичних та історико-пригодницьких романів – В. Скотта, А. Дюма, Д. Дефо, Ж. Верна та ін. Аналізовані твори близькі до вальтерскоттівської моделі роману, котрому притаманне органічне поєднання історичного факту з художнім вимислом, а також використання романтичних і реалістичних модусів зображення. Критерій співвідношення факту й домислу (вигадки), контамінації «історичних» і «не-історичних» сюжетних ліній, увага до проблеми історизму зумовлюють жанрово-видові дефініції трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький» і роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» як творів художньо-історичних (за С. Андрусів).

Підрозділ **3.2.** – «Сюжетно-композиційні особливості аналізованих творів» – присвячений порівняльному дослідженню сюжету й композиції аналізованих творів. Композиція

трилогії «Богдан Хмельницький» і роману «Вогнем і мечем» є типовою для історичних романів XIX ст.: точно визначені хронологічні рамки, наявний опис надзвичайних природних явищ (стихійні лиха, «знаки», особливості клімату), короткий звіт про події, які автором видаються найважливішими.

У романі Г. Сенкевича і трилогії М. Старицького помітне непросте поєднання численних і різноманітних сюжетних ліній, типовий набір позасюжетних елементів. Така ситуація була зумовлена публікуванням творів у періодичній пресі, що вимагало гострого, динамічного, інтригуючого сюжету, з метою зацікавити і втримати увагу читачів. Фрагментарний, уривчастий видрук творів призвів і до цілого ряду упущень сюжетно-композиційного плану, оскільки митці не мали достатньо часу для цілісного й належного опрацювання твору. Обидва белетристи застосовували традиційний прийом обрамлення тексту прологом та епілогом, які сконденсовано виявляли ідейно-художню концепцію зображуваного. Загальна схема літопису і в Г. Сенкевича, і в М. Старицького посилена чітким дотриманням хронологічної послідовності подій, без екскурсів у минуле чи майбутнє, без еліптичних конструкцій чи інверсій у головних фабульних лініях (часові інверсії автори допускають лише в другорядних лініях).

Обидва автори тяжіли до т.зв. «централізованого сюжету». Г. Сенкевич розробляв фабульну лінію вигаданого персонажа Скетуського, котрий діє на конкретно-історичному тлі, що обумовлює всі його дії та вчинки (таку модель започаткував В. Скотт). У М. Старицького головний герой твору (Богдан Хмельницький) – історична особа, яка «підпорядковує» собі відносно самостійні долі реальних і вигаданих персонажів. У трилогії українського письменника, на відміну від роману Г. Сенкевича, сюжетні розгалуження мають більшу самостійність, тому в його творі виникає ефект «подієвої панорами». Специфіка сюжетотворення у романі й трилогії визначається не лише індивідуальними авторськими інтенціями, а й особливостями жанру. Історичний роман має специфічні жанрові прикмети: герой історичної прози – це завжди людина дії, вчинку, тому сюжети в таких творах розвиваються напружено, динамічно; крім того цей жанр позначений певною умовністю, що мотивується потребою застосовувати певні сталі елементи. Основою сюжетної структури історичного роману є інтрига, інколи заради творення інтриги автори порушують принцип правдоподібності. Усі ці прикмети властиві й аналізованим творам українського й польського белетристів, є тут і популярні у світовій белетристиці персонажі, присутність яких творить ефект пригодництва: циганки, ворожки-відьми, таємничі старці, покоївки-інтриганки тощо. Крім того, М. Старицький творив образи «чорних інтриганів», роль яких у творі важлива, особливо для розгортання сюжету та загострення інтриги.

Концептуальну сюжетотворчу і проблемно-тематичну роль в історичних творах М. Старицького й Г. Сенкевича відіграють мотиви викрадення дівчини, втечі. Вони генерують сюжет, особливо вигадані, пригодницькі сюжетні лінії, окрім того опосередковано впливають на

жанрово-стильові аспекти творів. У трилогії й романі застосований прийом любовних трикутників, котрі детермінують розвиток подій, зумовлюють напругу, гостроту сюжету. На світогляд і творчість українського й польського письменників значний вплив мала класична вітчизняна спадщина. Скажімо, дослідники вказують, що на історичну романістику М. Старицького помітно вплинули: 1) перший український історичний роман П. Куліша «Чорна рада», в якому присутній мотив викрадення Лесі запорожцем, небажання Сомка втікати із в'язниці, перевдягання Кирила Тура; 2) творчість Т. Шевченка (мотиви втечі й викрадення в поемі «Гайдамаки», драмі «Назар Стодоля»); 3) повість М. Гоголя «Гарас Бульба». Прагнучи до об'єктивності, реалістичності зображення, М. Старицький і Г. Сенкевич водночас охоче зверталися до романтичних художніх прийомів, розвиваючи тим самим гоголівську візію минувшини як символічну проекцію актуальної сучасності.

Хронотопний аспект зіставлення романів М. Старицького й Г. Сенкевича також виразно вказує на типологічну подібність їхніх художніх систем. Активне включення М. Старицьким у трилогію пригодницьких елементів було новаторським для української літератури. Розгорнуті образи степу у творах М. Старицького й Г. Сенкевича мають синтетичний характер: вони поєднують описовість із подієвістю, виступають тлом історичної (звільнення Хмельницького, виступ запорозького війська) і пригодницької (зустріч Скшетуського з Геленою, її втеча із Заглобою) сюжетних ліній. У трилогії М. Старицького привертає увагу гармонійність степового топосу, що трактується як особливий, близький до казкового міфосвіт, наділений потужною енергетикою. Степ як константа національного буття в художньому світі М. Старицького є важливим топосом. Пейзажно-степові візії генерують сакральний зміст, актуалізуються важливі для української нації конотації волі, боротьби, вічності, рідної землі. Звернення до степового хронотопу в романі Г. Сенкевича (на відміну від трилогії М. Старицького) актуалізує семантику дволиконості, зрадливості, непередбачуваності, мінливості, що зумовлене статусом степового хронотопу як межової зони, території козаків і татар, які є чужими, небезпечними для Речі Посполитої, оскільки не підтримують політику державної єдності. Для персонажів роману Г. Сенкевича простір, що їх оточує, залишається у всіх своїх проявах невизначеним, незнайомим, позбавленим цілісності й умотивованості. Мова йде про специфічний різновид хронотопу, що його М. Бахтін позначає термінологічною сполукою «чужий світ в авантюрному часі».

У підрозділі **3.3. – «Специфіка образної системи у творах М. Старицького й Г. Сенкевича»** – проаналізована образна система порівнюваних творів. Персонажі М. Старицького й Г. Сенкевича репрезентують романтичний тип героя – це сильні особистості, лідери, правителі, вожді, харизматичні діячі національної історії. Характерні прикмети романтичного дискурсу можна спостерегти у видимій одноплщинності й відповідному ідейному навантаженні образів, у портретних деталях, в описі любовних почуттів і батальних сцен, у

гіперболізації почуттів. У трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицький моделює не повнокровні, рельєфні характери, а персонажів – речників певних ідей; для нього важливіше не зображене історичне тло, а царина ідей. Образ історичної доби в романах українського й польського белетриста будується за формулою: видатні особи + загальне тло. Перший чинник передбачав зображення реальних героїв національної історії, що мало гарантувати правдоподібність твору, відповідність історичним джерелам; другий забезпечував свободу інтерпретацій, але із моделюванням загального образу доби таким, яким він вписаний у національну традицію. Запрограмованість у характеристиках героїв виявляється в їхній однозначній інтерпретації: одні стають символічними моделями національного характеру, інші – втіленням інфернального зла (ренегати й вороги).

Ремінісценцією романтичного образу козака у творах М. Старицького й Г. Сенкевича є Іван Богун. У зображенні М. Старицького він є яскравим ідеальним персонажем, котрий утілює вищі духовні цінності людини, гідним представником українства. Письменник наголошує на ролі полковника в прийнятті доленосних рішень, на його героїзм у визвольній війні. Натомість у Г. Сенкевича Богун репрезентує тип романтичного героя із властивими йому сильними переживаннями й пристрастями, бурхливими виявами гніву, стилізованою під фольклор мовою, у характеристиці персонажа ліризм, романтичність, чуттєвість, ніжність у коханні поєднуються з грубістю і простацтвом, ексцентричністю; лицарська честь, відчайдушність – із дикістю, мстивістю, жорстокістю, девіантною поведінкою. Назагал сентиментального Богуна-коханця оповідач сприймає більш прихильно, аніж образ дикого, нестримного в гніві козака з його темними інстинктами й ексцентричними проявами емоцій.

У **ВИСНОВКАХ** узагальнено основні результати дисертації. Національно-визвольний рух українців і поляків у XIX ст. пройшов кілька етапів, означив нову віху в історії відродження державності України й Польщі. Започаткований у дослідженнях історії, етнографії, мови, фольклору, демократичний рух в обох країнах у 40-х рр. XIX ст. з культурницького поступово перетворився на політичний. Національна література в Україні й Польщі протягом усього XIX ст. була одним із визначальних факторів збереження й утвердження національної ідентичності, національних пріоритетів, виховання національної свідомості.

Прагнення утвердити національну ідентичність, а також досвід непростих, часто драматичних і трагічних близькосусідніх взаємин зумовили функціонування серед українців і поляків стійких етнічних уявлень. Підґрунтям таких стереотипів стає міф про виняткове призначення свого народу як втілення добра (ідея месіанізму) і, натомість, поширення уявлень про руйнівну, небезпечну сутність його сусіда як втілення абсолютного зла. У польській літературі доби романтизму сформувалися дві основні моделі міфу України – «світла» (позитивна, божественна) й «темна» (негативна, демонічна). Закономірно, що і в українському

етнокультурному дискурсі існував об'єктивно зумовлений амбівалентний образ поляка: брата й разом із тим – ворога. Показово, що впродовж XIX ст. у більшості випадків українці сприймали поляків як опонентів у громадянській війні, захисників ворожого політичного дискурсу.

Становлення світогляду М. Старицького й Г. Сенкевича було тісно пов'язане з конкретно-історичними умовами часу й обставинами особистого життя. Визначальну роль у їхньому формуванні відіграли родинне середовище (традиції патріархального дрібнопомісного дворянства), суспільно-політична й інтелектуальна атмосфера, їх оточення, активна участь у громадському житті – усі ці чинники були важливим формотворчим та смислотворчим елементом етико-естетичної концепції, що знайшла своє втілення в їхній творчості. У творчому доробку і М. Старицького, і Г. Сенкевича наявні елементи просвітницької парадигми (прагнення свободи, рівності, освіти, проблеми виховання, становлення особистості, руссоїстська теза про первинність доброго начала в людині), модифіковані відповідно до світогляду й естетики митців. Їхня творчість постала як своєрідне поєднання загальноєвропейського й національного, дворянського і простонародного первнів, традицій і новаторства. Обом письменникам близькою була теза про те, що саме нація витворює державу, а не навпаки. З огляду на це зростає роль філософсько-культурного вияву національної ідеї. Це пояснює, чому тема України (Польщі), їхньої історичної долі в різні епохи стала ключовою темою всієї творчості письменників.

Трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький» і роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» є антиподами в потрактуванні тих самих історичних подій (Хмельниччина і занепад Речі Посполитої). Об'єднує історичні романи обох письменників не лише зацікавлення темами зі спільного минулого України й Польщі, а й зосередження уваги на його (минулого) переломних, драматичних моментах. Історія зображується в аналізованих творах так, щоб вона промовляла своїм патріотичним змістом до сучасників, активізувала в них одвічне прагнення свободи, стверджувала тяглість національно-патріотичних настроїв і визвольних змагань. Тому неодмінним атрибутом аналізованих романів є просвітницько-виховна тенденція, що була однією з особливостей історичної прози другої половини XIX ст. Письменників єднає орієнтація не на реконструкцію історії, а на трансформацію історичного змісту в міфологічний. У творенні в романах образу доби привертає увагу вибіркоче, фрагментарне висвітлення історичних подій. Це також було безпосередньо пов'язане з провідною тенденцією, яку вкладали письменники в романні форми. Оскільки йшлося про узагальнену картину певної доби, автори були вільні в доборі фактів. Вибір письменниками тих або інших подій, зафіксованих історичними документами (почасти це стосується і репрезентації історичних діячів), здійснювався з огляду на ідеологічні завдання, що диктували розуміння історичної прози як белетризованої пропаганди, популярної аргументації національних візій у минулому.

М. Старицький і Г. Сенкевич орієнтувалися на традиції європейських романістів, перш за все – визнаних майстрів історичних та історико-пригодницьких романів (В. Скотта, А. Дюма, Д. Дефо, Ж. Верна та ін.). Аналізовані твори близькі до вальтерскоттівського типу роману, котрому притаманне органічне поєднання історичного факту з художнім вимислом, а також використання романтичних і реалістичних модусів зображення. Критерій співвідношення факту й домислу (вигадки), пропорцій «історичних» і «не-історичних» сюжетних ліній, уважне ставлення до проблеми історизму зумовлює жанрово-видове означення трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький» і роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» як художньо-історичних творів. На рівні стилю у творах М. Старицького і Г. Сенкевича констатуємо синкретизм, взаємопроникнення в них різних традицій: романтичної, реалістичної, позитивістської, барокової, неоромантичної.

М. Старицький і Г. Сенкевич були справжніми майстрами в розбудові сюжету літературного твору, і сюжетобудова є одним із найбільш довершених мистецьких складників творів митців. Специфіка сюжетотворення визначається не лише індивідуальними авторськими інтенціями, а й особливостями жанрової природи творів, адже відомо, що роман вирізняється певною «консервативністю» щодо структурних змін. У царині сюжету белетристи помітно тяжіли до традиційності, що поєднувалася з елементами художніх пошуків. Композиція аналізованих творів є типовою для історичних романів XIX ст., до того ж елементи композиції досить виразні: точно визначені хронологічні рамки, опис надзвичайних природних явищ, короткий звіт про події, які авторів видаються найважливішими.

Письменники компонують матеріал, аби завершення кожної частини (розділу) містило інтригу й спонукало читача стежити за подальшим розвитком подій. Обидва автори обрамлюють текст прологом та епілогом, які сконденсовано виражають ідейно-художню концепцію зображуваного. Загальна схема літопису і в Г. Сенкевича, і в М. Старицького посилена чітким дотриманням хронологічної послідовності подій, без екскурсів у минуле чи майбутнє, без еліптичних чи інверсійних конструкцій у головних сюжетних лініях. В аналізованих творах письменники тяжіли до т.зв. «централізованого сюжету». З метою досягнення ефекту об'єктивності й реалістичності зображення, М. Старицький і Г. Сенкевич охоче звертаються до романтичних художніх прийомів, розвиваючи тим самим гоголівську візію минувшини як символічну проекцію актуальної сучасності.

Сюжетно-композиційні особливості аналізованих творів свідчать про збереження і певну залежність обох авторів від загальних властивостей історико-художньої літератури. Зокрема, їхня підкреслена сюжетність, інтерес до важливих, перехідних історичних періодів, значний ступінь драматизації творів. Хронотопний аспект зіставлення романів М. Старицького і Г. Сенкевича також виразно вказує на типологічну подібність їхніх художніх систем. У творах помітне співіснування історичного, авантюрного, побутового часу. Художньо ефективно й майстерно

використовували письменники сюжетотворчі можливості хронотопу, зокрема різноманітні супутні мотиви зустрічі – розлуки, втрат – здобутків, пошуків – знахідок, класичний мотив дороги.

Персонажі М. Старицького й Г. Сенкевича репрезентують романтичний тип героя – це сильні особистості, лідери, правителі, вожді, харизматичні діячі національної історії. Характерні ознаки романтичного стильового дискурсу можна спостерегти у видимій одноплщинності й відповідному ідейному навантаженні образів, у портретних деталях, в описі любовних почуттів і батальних сцен, у гіперболізації почуттів. Запрограмованість у характеристиках героїв виявляється в їхній однозначній інтерпретації: одні стають символічними проєкціями національного характеру, інші – втіленням інфернального зла (ренегати й вороги). Ремінісценцією романтичного образу козака у творах М. Старицького й Г. Сенкевича є Іван Богун. У зображенні М. Старицького він є яскравим ідеальним персонажем, котрий втілює вищі духовні цінності людини, гідним представником свого народу, письменник наголошує на ролі полковника у прийнятті доленосних рішень, на його внеску у визвольній війні. Натомість у Г. Сенкевича Богун репрезентує тип романтичного героя із властивими йому сильними переживаннями й пристрастями, бурхливими виявами гніву, стилізованою під фольклор мовою, у характеристиці персонажа поєднується ліризм, романтичність, чуттєвість, ніжність у коханні – з грубістю і простацтвом, що інколи доходить до ексцентричності; лицарська честь, відчайдушність – із дикістю, мстивістю, жорстокістю.

Таким чином, попри зовнішні протиставлення, в аспектах творчих засад і функціональності в трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький» і романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» виявляємо багато спільного. Зокрема, різноманітні стильові оцінки творчості М. Старицького і Г. Сенкевича вказують на синкретизм стилю їхніх творів, на взаємопроникнення в них багатьох традицій: романтичної, реалістичної, позитивістської, барокової, неоромантичної. М. Старицький і Г. Сенкевич змушені були захищати національну ідентичність, працюючи в умовах імперії, озируючись на цензуру, що неймовірно ускладнювало їхнє творче завдання. Трилогія М. Старицького й роман Г. Сенкевича пропонують бачення минулого крізь призму омріяного ідеалу, який мав формувати національну свідомість читачів. І саме у використанні прозаїками стилізації чи то романтичної, чи сарматської, чи типово реалістичної структури нарації – кодів, присутніх у літературній свідомості читача, – мають довести правдивість цього образу на різних рівнях сприймання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Марценішко В. Образ України, її історія в польській літературі (XVI – XIX ст.) / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Випуск 76. –

Черкаси, 2005. – С. 34 – 49 (1 д.ар.).

2. Марценішко В. Функціонування амбівалентного образу поляка в українській літературі XVI – XIX ст. / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Випуск 86. – Черкаси, 2006. – С. 39 – 50 (0,75 д.ар.).

3. Марценішко В. Функціонування стійких сюжетних мотивів у трилогії М.Старицького «Богдан Хмельницький» і романі Г.Сенкевича «Вогнем і мечем»: типологічні паралелі / Вікторія Марценішко // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті: Зб. наук. пр. – Випуск 6: У 2 ч. / Упоряд. Л.К.Оляндер. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Ч.1. – С. 391 – 399 (0,4 д.ар.).

4. Марценішко В. Релігійний (християнський) романтизм у трилогії М.Старицького «Богдан Хмельницький» і романі Г.Сенкевича «Вогнем і мечем» / Вікторія Марценішко // Літературознавчі обрії. Праці молодих вчених. – Випуск 13. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2008. – С. 182 – 188 (0,7 д.ар.).

5. Марценішко В. Особливості функціонування романтичного стилю у трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький» і романі Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»: типологічні паралелі / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Випуск 198. – Черкаси, 2011. – С. 41 – 46 (0,6 д.ар.).

6. Марценішко В. Особливості часопросторової організації історичних романів Михайла Старицького і Генріка Сенкевича / Вікторія Марценішко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / Відп. ред. І.В. Сабадош. – Ужгород, 2011. – Випуск 16. – С. 187 – 191 (0,6 д.ар.).

7. Марценішко В. Сюжетно-композиційні особливості трилогії «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і роману «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича: типологічні паралелі / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2012. – №5 (218). – С. 29 – 37 (0,9 д.ар.).

8. Марценішко В. Образ Яреми Вишневецького в романах Генріка Сенкевича і Михайла Старицького: топоси контроверсійності / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2012. – №26 (239). – С. 31 – 36 (0,5 д.ар.).

9. Марценішко В. Жанрові характеристики трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький» і Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем» / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2012. – №38 (251). – С. 62 – 71 (0,7 д.ар.).

10. Марценішко В. Михайло Старицький і Генрік Сенкевич: особливості світоглядних засад митців / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2014. – №5 (298). – С. 53 – 57 (0,6 д.ар.).

11. Марценішко В. Трилогія Михайла Старицького «Богдан Хмельницький» і роман Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»: традиції жанру / Вікторія Марценішко // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2014. – Випуск 15 – 17. – С. 213 – 232 (0,7 д.ар.).
12. Марценішко В. Трансформація думи про «Олексія Поповича» у трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький»: проблема олітературнення сюжету / Вікторія Марценішко // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – Випуск 18 – 20. – С. 213 – 224 (0,75 д.ар.).
13. Марценішко В. Просвітницька ідеологема як елемент поліфонії історичних творів Михайла Старицького та Генріка Сенкевича / Вікторія Марценішко // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси: Видавець Ю.А.Чабаненко, 2015. – Випуск 21 – 22. – С. 273 – 283 (0,65 д.ар.).
14. Марценішко В. Основні концепти історіософії Михайла Старицького і Генріка Сенкевича: порівняльний аспект / Вікторія Марценішко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2015. – №30 (363). – С. 64 – 74 (1,12 д.ар.).
15. Марценішко В. Рецепція творчості Генріка Сенкевича і Михайла Старицького в критиці: стильовий аспект / Вікторія Марценішко // Spheres of culture. – Lublin, 2015. – Volume 7. – S. 85 – 92 (0,6 д.а.).

ДОДАТКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ:

1. Марценішко В. Вплив релігійного фактору на історіософську концепцію трилогії М.Старицького «Богдан Хмельницький» і роману Г.Сенкевича «Вогнем і мечем»: типологічні паралелі / Вікторія Марценішко // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А.Зарва. – Ніжин: «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – Вип. XIV: Лінгвістика і літературознавство. – С. 334 – 341 (0,6 д.ар.).
2. Марценішко В. Образ Богуна як ремінісценція романтичної традиції у зображенні козака (на матеріалі роману «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича) / Вікторія Марценішко // Михайло Старицький як творча особистість. Збірник праць наукової конференції «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті XIX – XX століть». – Черкаси: Видавець Ю.А.Чабаненко, 2010. – С. 288 – 296 (0,45 д.ар.).
3. Марценішко В. Одна з думних ремінісценцій у трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький» / Вікторія Марценішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство / Гол. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2011. – Вип. 23

АНОТАЦІЯ

Марценішко В. О. Трилогія «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і роман «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича: типологічні паралелі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ, 2016.

У дисертації здійснено спробу комплексного порівняльного дослідження історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» і трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький». Визначена своєрідність аналізованих творів на ідейно-тематичному, образному, сюжетно-композиційному, жанрово-стильовому рівнях. З'ясовані суспільно-політичний, культурологічний, релігійний аспекти українсько-польських взаємин у другій половині XIX століття, докладніше висвітлена проблема формування й утвердження стереотипів взаємного сприймання українців і поляків. Установлені світоглядні засади творчості М. Старицького й Г. Сенкевича; у доробку обох письменників виявлені елементи просвітницької парадигми, вказано, що їхня творчість синтезує загальноєвропейський й національний, дворянський й простонародний первні, традиції й новаторство. Визначено, що аналізовані історичні романи об'єднують не лише зацікавлення темами зі спільного минулого України й Польщі, а й потрактування минулого крізь призму омріяного ідеалу, який мав формувати національну свідомість читачів.

Ключові слова: історичний роман, компаративний аналіз, етностереотип, українсько-польські взаємини, світоглядні засади творчості, проблематика, авторська історіософія, жанрово-стильові параметри, сюжетно-композиційні особливості, образна система.

АННОТАЦИЯ

Марценишко В. А. Трилогия «Богдан Хмельницкий» Михаила Старицкого и роман «Огнем и мечем» Генрика Сенкевича: типологические параллели. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2016.

В диссертации предпринята попытка комплексного сравнительного исследования исторического романа Г. Сенкевича «Огнем и мечем» и трилогии М. Старицкого «Богдан Хмельницкий». Определено своеобразие проанализированных произведений на идейно-тематическом, образном, сюжетно-композиционном, жанрово-стилевом уровнях. Раскрыты общественно-политические, культурологические, религиозные аспекты украинско-польских

взаимоотношений во второй половине XIX века, подробно исследована проблема формирования и распространения стереотипов взаимного восприятия украинцев и поляков. Раскрыты мировоззренческие основы творчества М. Старицкого и Г. Сенкевича; в произведениях обоих писателей указаны элементы просветительской парадигмы, отмечено, что их творчество синтезирует общеевропейские и национальные, дворянские и простонародные начала, традиции и новаторство. Выяснено, что проанализированные исторические романы объединяет не только заинтересованность темами общего прошлого Украины и Польши, но и восприятие прошлого сквозь призму желаемого идеала, который должен был формировать национальное самосознание читателей.

Ключевые слова: исторический роман, компаративный анализ, этностереотип, украинско-польские отношения, мировоззренческие основы творчества, проблематика, авторская историософия, жанрово-стилевые параметры, сюжетно-композиционные особенности, образная система.

SUMMARY

Marcenishko V. O. Trilogy «Bogdan Khmelnytsky» by Mykhailo Starytsky and novel «With Fire and Sword» by Genrik Senkevich: typological parallels. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree of Philology Speciality 10.01.05 – Comparative literature, Taras Shevchenko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The dissertation represents the attempt of complex comparative study of Genrik Senkevich's historical novel «With Fire and Sword» and Mykhailo Starytsky's trilogy «Bogdan Khmelnytsky». Originality of the analyzed literary works on the idea and thematic, imaginative, plot and compositional, genre and style levels is determined.

Social and political, cultural and religious aspects of the Ukrainian and Polish relations in the second part of the 19th century are defined. It is specified that the national literature in Ukraine and Poland during 19th century was one of the determinants of preservation of the national identity. The Ukrainian literature existed within restructured culture of the stateless nation so it had to assume the role of policy, pedagogics, religion, science etc., in fact, became the only source of the «national energy». Similar trends were also in Polish literature. The idea of armed struggle in Poland was complemented with the idea of organic work which should prepare Poles for future independent existence through the development of national identity, economy, culture, education and science. The problem of founding and establishing stereotypes of mutual perception of Ukrainians and Poles is more covered in thesis. Myth on the specific status of the ethnos as mover of the absolute good and establishing ideas about the destructive nature of its opponent / enemy as the mover of the absolute evil was the basis of such ideas.

The ideological principles of Mykhailo Starytsky's and Genrik Senkevich's literary works are determined. It is indicated that their formation was closely associated with specific historical conditions of the epoch and circumstances of both writers' private lives: family environment (traditions of the patriarchal gentry), socio-political and intellectual atmosphere surrounded them and active participation in public life played the decisive role. Elements of Enlightenment paradigm are revealed in both writers' literary heritage; it is indicated that their literary works synthesize European-wide and national, aristocratic and populace's principles, traditions and innovations.

It is determined that analyzed historical novels are united not only by the interest to themes of Ukrainian and Polish common past but writers' orientation on the transformation of the historical content into the mythological one to achieve «functional efficiency» (George G. Grabowicz) instead the historical reconstruction. Selective and fragmentary coverage of historical events for creation of epoch image in the novels attracts. Mykhailo Starytsky and Genrik Senkevich were guided by the traditions of European novelists. Analysed literary works are closed to Walter Scott novel type with organic combination of the historical fact and fiction. Criterion of correlation between fact and fiction causes genre and type definition of Mykhailo Starytsky's trilogy «Bogdan Khmelnytsky» and Genrik Senkevich's novel «With Fire and Sword» as art historical literary works. In both literary works syncretism of different stylistic traditions such as romantic, realistic, positivist, baroque and neo-romantic ones is fixed on the style level.

Composition of Mykhailo Starytsky's trilogy and Genrik Senkevich's novel is typical for the historical novels of the 19th century: chronological bounds are exactly defined, there are a description of extraordinary natural phenomena and a summary of the most important historical events. Both authors tend to the so-called «central plot». Genrik Senkevich develops storyline of Skshetuski as fictional character acting on the specific historical background. Mykhailo Starytsky's character is the historical person who «subordinates» other relatively independent storylines. Characters of the Ukrainian and Polish belletrists represent the romantical type of the human as a strong personality, leader, ruler and charismatic figure of the national history. Programming in their characteristics is found in the unambiguous interpretation: some are symbolic projections of the national nature, the other are the embodiment of the infernal evil.

Despite the external oppositions numerous analogies in aspects of art principles and function are revealed in trilogy by Mykhailo Starytsky and novel by Genrik Senkevich. Both authors were forced to protect the national identity in colonial conditions looking at censorship which incredibly complicated their art tasks. Trilogy by Mykhailo Starytsky and novel by Genrik Senkevich propose vision of the past in the light of longed-for ideal which had to form the national consciousness of readers.

Key words: historical novel, comparative analysis, ethnic stereotype, Ukrainian and Polish relations, ideological principles of the literary art, problematics, author's historiosophy, genre and style options, plot and compositional features, image system.